

Recensioner

Stenaldersstudier. Tidligt mesolitiska jægere og samlere i Sydskandinavien. Red. Berit Valentin Eriksen. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 55. Moesgaard 2006. 325 s. ISBN 87-88415-40-6.

Det är nu drygt hundra år sedan en skolpojke kom med några benspetsar till sin lärare i Mullerup skola på västra Själland. Han hade hittat dem vid en torvtäkt i den närbelägna Maglemosen. Fyndplatsen undersöktes kort därefter. Undersökningarna uppenbarade en boplatz med en säregen materialsammansättning. Resultaten publicerades av Georg F.L. Sarauw i *Aarbøger* 1903. Så småningom etablerades maglemosekulturen som begrepp. Kulturen omfattar enligt dagens definitionen en tidsrymd motsvarande ca 3 000 år.

Efter hundra år med varierande forskningsintensitet har Jysk Arkæologisk Selskab gett ut en jubileumsbok som samlar nya perspektiv på temat. Redaktören Berit Valentin Eriksen har rekryterat 18 författare – från Danmark, Frankrike och Sverige – som bidragit med sammantaget 14 artiklar. Många bygger på opublicerade *specialer* (jfr svenska magisteruppsatser eller lic-avhandlingar) eller på de första resultaten av pågående eller nyligen avslutade forskningsprojekt och arkeologiska undersökningar. Det är inte möjligt att gå in på djupet och recensera alla bidragen i detalj och jag kommer därför bara att skissera några av huvuddragen. Nämnas bör att jag själv och Conleth Hanlon har ett bidrag i boken som man kan tycka både det ena och det andra om. Jag ska dock främst kommentera det övriga innehållet.

Boken inleds av redaktören själv. Eriksen beskriver hur den tidigmesolitiska forskningen kan stärkas och utvecklas för framtiden, men ger också uttryck för en berättigad oro över att så få unga arkeologer idag intresserar sig för den äldre stenåldern. Hon menar att en ny prioriteringsordning krävs vid universiteten för att kunna upprätthålla den starka forskningstradition och status som dansk tidigmesolitisk arkeologi har internationellt.

Nästa artikel är författad av Mikkel Sørensen som behandlar maglemosekulturens flinthugningstekniker med fokus på spånteknologi. Sørensens ställning som både respekterad forskare och experimentell flintsmed ger djup och tyngd åt analyserna. Hans slutsats är att det mot bakgrund av spånteknologin är möjligt att dela in maglemosekulturen i fyra teknologigrupper som kan utgöra grund för en relativkronologisk fasindelning. Sørensen visar hur utvecklingen av spånteknologin gått från ett extremt simpelt operativt schema där spånen framställdes direkt med hård teknik (teknologigrupp 1–2), till ett schema där längre och tunnare spån framställdes med direkt mjuk och medelhård teknik; och till slut omfattat tekniskt krävande moment där både tryckteknik och indirekt mjuk teknik används (teknologigrupp 3–4). Sørensen understryker att han i sitt bidrag endast visat *hur* maglemosekulturens människor under 3000 år framställt sina flintspån. Det som inte berörs är *varför* de förändringar som påvisats skedde och varför det generellt skedde någon teknologisk utveckling över huvud taget. Som Sørensen mycket riktigt påpekar är detta en fråga som inte enbart kan besvaras genom flintanalyser. Härtill måste läggas aspekter av samhällsförhållanden, ekonomi och kulturpåverkan liksom ideologi och religion. Det är synd att han inte tar denna ansats och till exempel ger sig i kast med att förklara det teknologiska språnget som han påvisat mellan teknologigrupp 2 och 3. Frågan är om vi över huvud taget kan förklara detta tillfredsställande utan att hela den traditionella kulturdefinitionen och den relativa kronologin sätts i gungning.

Eva David ger sig i kast med analyser av ben- och hornfynd från en rad maglemoseboplatser. Även här står den experimentella arkeologin i fokus, med en ingående studie av framställningsprocesser. Ett gediget arbete ligger bakom, med en genomgång och analys av ca 3000 föremål. Bland dem finns artefakter från den första utgrävda maglemoseboplatzen på Själland liksom Ageröd i Skåne. Det är på tiden att någon tittar

närmare på dessa fynd som alltjämt står i skuggan av de förhärskande stenanalyserna. David visar att det utifrån ben- och hornfynden finns goda grunder för en revidering av såväl den relativa kronologin som regionalitetsperspektiven inom maglemosekulturen. Till exempel menar hon att ben- och hornmaterialet från Ageröd I:A, HC, inte hör hemma inom maglemosekulturen. Huruvida hon har rätt i det senare får framtida analyser utvisa. Klart är att fler variabler måste vägas in i en sådan diskussion.

Regionalitet står även i fokus i Peter Andreas Tofts artikel, där han analyserar ornamentiken på framförallt ben- och bärnstensföremål som utgångspunkt i ett försök att förstå maglemosekulturens sociala territorier och kommunikationer. Perspektivet lyfts till en överregional nivå och flera viktiga frågor ventileras med en rad relevanta källkritiska synpunkter. Den avgörande frågan om betydelsen av och ideologin bakom ornamentiken berörs dock inte, vilket är synd.

Axel Degn Johansson följer upp med en artikel som ytterligare understryker maglemosekulturens rika organiska material. Det är en traditionell genomgång av omfattande fynd från Kong Mose och Barmose som insamlats och katalogiserats av amatörarkeologer. Ständigt plöjs nya benredskap upp ur mossmarkerna. Efter att de blottats utsätts de för nedbrytning och skador av jordbruksmaskiner. Det är märkligt att sådant får fortgå utan nämnvärda insatser från myndigheterna. Ett fantastiskt och viktigt källmaterial tillåts helt sonika att gå mer eller mindre om intet. Heder åt amatörarkeologerna som räddar vad som räddas kan.

Ole Lass Jensen presenterar i nästa bidrag en liten maglemoselokal från nordöstra Själland. Det är en traditionell typologisk materialbeskrivning, utan vidare ansatser till mera analytiska grepp eller ens någon tolkning av platsens funktion. Det handlar om ett välavgränsat kulturlager med en centralt placerad härd och rikliga stenfynd som fördelar sig framför allt inom kulturlagerområdet. Den kvarhängande obesvarade frågan är om Lass Jensen inte slagits av tanken att det kan ha varit en hyddbotten?

Tina Møberg & Hans Rostholm presenterar preliminära resultat från ett pågående projekt

vid Bølling Sø. Projektet är en del av ett naturvårdsprojekt för återskapande av miljöerna kring sjön. Bølling Sø hyser bland annat den klassiska Klosterlund-boplatsen som behandlas i artikeln tillsammans med en rad nyupptäckta lokaler med fyndplatser av bland annat ahrensburg- och maglemosekaraktär men även från senare tider. Artikeln följs upp av Bent Aby som gör en vegetationshistorisk genomgång av Bølling Søs utveckling sedan istiden. Abys genomgång lyfter med ett antal lättsamma och pedagogiska miljörekonstruktioner. En färgklick i den annars alltigenom gråskaliga boken. Det kan ifrågasättas huruvida de två bidrag som behandlar området kring Bølling Sø i brett kronologiskt perspektiv verkligen hör hemma i boken. De har en mera generell hållning och tappar det fokus på maglemosekulturen som annars är ett genomgående tema.

Vibeke Juul Pedersen bjuder med sitt bidrag om Fusager på ett typologiskt frosseri i beskrivningar av flintartefakternas metriska attribut och gradvinklar. Upplägget är alltigenom deskriptivt, vilket gör texten tungrodd och svårsmält. Det handlar om en mindre maglemoseboplatz som till sist tolkas som en kortvarig jaktplats med en möjlig hyddlämning. I sig ett intressant material som kunde ha förtjänat en mera analytisk vinkel. Fusager ingår även som en av de tolv lokaler inom Skive Museums ansvarsområde som Lone Bach Nielsen utgår från i sin etnoarkeologiskt präglade artikel. Inspirerad av Binford och Jochim försöker hon utifrån boplatsernas topografiska läge och redskapssammansättning placera in dem i ett teoretiskt grundat bosättningsmönster. Med analysen väcks en del intressanta frågor som delvis ställer de traditionella tendenserna inom maglemoseforskningen på kant. Bach Nielsen argumenterar också välgrundat och med emfas för nödvändigheten av att fokus riktas mot andra lokaliteter än de som är belägna vid de själländska mossarna för att vinna nya perspektiv som för forskningen framåt.

Søren M. Sindbæk presenterar en boplatz vid Dalhus invid Storåen på Jylland. Det här är sprängstoff som ifrågasätter de grundläggande danska typologierna. Diskussionen berör nämligen det klassiska så kallade »gudenåproblemet». Det handlar om att vinna acceptans för att lokala och regionala variationer kan förekomma

inom ett randområdes stenindustrier kontra ett fullständigt avfärdande av de berörda fynden som kronologiskt blandade. Sindbæk argumenterar för det förra. Hans argumentation är saklig och öppenheten och ifrågasättandet av de traditionella och förhärskande typologierna är ett sympatiskt drag. Modigt av Sindbæk att sticka ut hakan och väcka liv i den gamla tvistefrågan.

Claudio Casati och Lasse Sørensen presenterar pågående undersökningar av maglemose-lokalen Ålyst på Bornholm. Det är en mycket intressant och viktig plats som undersökts med – sett ur ett danskt perspektiv – okonventionella metoder. Man har nämligen maskinavbanat en större areal, totalt 10 000 m². Inom exploateringsarkeologin i Sverige är denna metod förstås snarare regel än undantag. I Danmark har där- emot metoden varit förbehållen större järnåldersundersökningar. Lokaler från äldre sten- ålder har nästan uteslutande studerats med »titt- hålskirurgi» där man fokuserat på enskilda, mer eller mindre välavgränsade flintkoncentrationer. Några större rumsliga strukturer har man därmed inte kunnat fånga, vilket utgör ett ihär- digt källkritiskt problem. Undersökningen vid Ålyst hade när artikeln skrevs resulterat i 18 flintkoncentrationer med totalt omkring 50 000 bearbetade flintor samt två hyddstrukturer och flera aktivitetsområden. Tyvärr är bevaringsför- hållandena för organiskt material dåliga. Detta till trots kommer resultaten från Ålyst att få stor betydelse, inte bara för förståelsen av magle- mosekulturen på Bornholm, utan för tidigmeso- litikum generellt.

Sist i volymen finns tre skånska bidrag. Bo Knarrström berättar om omlandsstudierna inför utbyggnaden av E4:an i nordvästra Skåne. Naturotopografiskt skiljer sig området avsevärt från södra Skåne och Danmark. Här finns mera varierad terräng med höjder, dalar och stembunden mark. Här saknas också naturliga förekomster av flinta, vilket skapar andra förutsättningar för stenindustrierna, med bland annat maximalt utnyttjande av råmaterialet och ett betydande inslag av kvarts. En annan skillnad är att det knappt finns några uppodlade ytor att tala om, vilket försvårar inventeringen avsevärt. Genom omlandsstudierna gav detta projekt en första inblick i den äldre stenålderns kultur i norra

Skånes skogslandskap. En tidigare vit fläck på kartan kunde fyllas med ett fyrtyotal nya fynd- lokaler. Inventeringarna visar med all önskvärd tydlighet nödvändigheten av att bedriva studier av omlandet inom större linjeprojekt, inte minst i regioner som tidigare varit dåligt belysta i arkeologiska sammanhang.

I nästa bidrag följer Cecilia Cronberg och Mathilda Kjällquist upp Knarrströms inventer-ingar och berättar om de undersökningar som följde. Resultatet blev ett stort antal lokaler, både av karaktären basboplatser och satellit- lokaler, som har kunnat sättas in i ett större rumsligt sammanhang. Arbetet ökar på ett förtjänstfullt sätt vår förståelse för landskapsut- nyttjandet under tidigmesolitisk tid.

Beträffande min och Hanlons artikel kan jag bara beklaga att *Stenalderstudier* kom från tryck- pressarna efter det att syntespublikationen om Årup, *In the Wake of a Woman*, redan förelåg. En olycklig ordning som belyser problematiken med en senfärdig redaktion. Två och ett halvt år mel- lan artikeldeadline och tryck är på tok för lång tid. Det händer mycket i en analysprocess och en artikel som var tänkt som en preliminär presen- tation hann till delar bli inaktuell innan den blev tryckt.

Sammantaget är *Stenalderstudier* är en bok som följer den traditionella formen för mesoli- tisk forskning och publicering. Den består till övervägande delen av bidrag där tekniska och detaljerade typologiska studier utgör fokus. Väl- digt lite utrymme ägnas åt perspektiv som lyfter blicken mot överregionala och kulturhistoriska horisonter. Det finns heller inte någon djupare problematisering av kulturbegreppet. Flera av artiklarna påvisar uppenbara svårigheter med att definiera maglemosekulturen som ett sam- lande begrepp för de 3 000 år den omfattar. Det finns därför anledning att reflektera över hur denna kulturdefinition skall se ut framöver och om den alls längre är eftersträvsvärd. I flera av bidragen väljer man att tala om tidigmeso- litikum istället för maglemosekultur vilket kan ses som ett – medvetet eller omedvetet – sätt att distansera sig från kulturbegreppet.

Denna kritik skall dock inte överskugga bokens många förtjänster. *Stenalderstudier* är ett mycket lovvärt initiativ. Den här typen av sam-

lande volymer behövs och bör uppmuntras. Boken är på det hela taget en gedigen vetenskaplig artikelsamling som på ett utmärkt sätt för fram aktuella perspektiv och en rad nya resultat och undersökningar. Den uppdaterar förnämligt forskningsläget och visar på tendenser inom den tidigmesolitiska forskningen som stärker den inför framtiden.

Björn »Nalle» Nilsson
Riksantikvarieämbetet UV Syd
Odlarevägen 5
SE-226 60 Lund
bjorn.nilsson@raa.se

Lena Roos, *Att studera medeltiden*. Studentlitteratur. Lund 2008. 191 s.

Teologie doktorn i religionshistoria Lena Roos, verksam vid såväl Uppsala som Lunds universitet och med ett tidigare ansvar för kurserna i medeltidsstudier vid Högskolan i Gävle, har skrivit föreliggande lärobok. Orsaken är att hon i sin undervisning i medeltidsstudier på A- och B-nivå har erfarit att studenterna behöver en introduktionsbok med sådan baskunskap som många författare till annan kurslitteratur förutsätter att läsaren redan har. Det gäller bl.a. hur man får kunskap om medeltiden, vilka perspektiv man kan anlägga inom medeltidsstudiet och vad olika perspektiv får för konsekvenser för ens bild av perioden. Boken syftar alltså till att fylla en lucka och lyckas också på många sätt att göra det.

Av förordet framgår att boken är skriven med olika kategorier av läsare och olika sammanhang i åtanke, så som för grundnivåstudier på högskolan, men också i studiecirkel och för den egna studerkammaren. Ytterligare en målgrupp, som inte nämns uttryckligen, men som kan ha stor användning av boken, är lärare och undervisande forskare som här kan få en allmän inblick i sina kollegors perspektiv på medeltidsforskningen.

Boken är ambitiöst upplagd då den behandlar många perspektiv och metoder. Bland annat får vi en introduktion till studiet av texter med infallsvinklar som källkritik, handskriftsforsk-

ning och utgåvor av medeltida texter. Roos poängterar klokt vikten av att studera källtexter redan på grundnivå och ger flera exempel på divergerande översättningar och tolkningar, bl.a. av passager ur heliga Birgittas uppenbarelser. Här hade även introducerande och kommenterade textsamlingar som t.ex. *Röster från svensk medeltid* (red. Hans Aili m.fl. 1990) med latinska originaltexter och svenska översättningar kunnat nämnas som en intresseväckande ingång till ämnen och metoder inom medeltidsstudiet.

De övergripande perspektiv kring studier av medeltiden som Roos lyfter fram rör framför allt arkeologi, genus, historiografi och till viss del konstvetenskap. Hon poängterar också att inte texter allena kan ligga till grund för medeltidsstudier, utan även byggnader, bilder och föremål. I de kapitel som rör »de andras» medeltid och historiografi märks tydligt författarens egna perspektiv och forskningsområden som handlar om korstågen och möten mellan judar, kristna och muslimer. Det är värdefullt, inte minst för en svensk läsekrets, att få ta del av dessa infallsvinklar, som väsentligen vidgar perspektiven för medeltidsforskningen i vårt land, vilken annars oftast rör svenska och nordiska förhållanden.

Det är förstås inte rimligt att inom bokens ramar ta med alla tänkbara perspektiv på studier av medeltiden, men det är trots allt förvånande att det för alla människor i det medeltida samhället så centrala kyrkolivet, inte minst i sockenkyrkan på lokalplanet, behandlas så lite. Inblickar i och kunskaper om gudstjänsternas och sakramentens genomförande och innebörd, teologi och tillhörande fromhetsliv är nödvändiga för att förstå vad det var som strukturerade människors föreställningsvärld, liv, års- och veckorytm. Även i litteraturlistan saknas detta perspektiv. Det är visserligen bra att *Mässa i medeltida socken* (av Sven Helander m.fl. 1993) finns upptagen, men denna centrala studie hade även kunnat nämnas i brödtexten.

Roos för intressanta diskussioner kring vetenskapliga rekonstruktioner av t.ex. medeltida kläder, redskap och byggnader. Här hade hon kunnat nämna den film som spelades in genom ett samarbete mellan flera framstående svenska forskare och Utbildningsradion och till vilken *Mässa i medeltida socken* är en studiebok. Filmen

är ett väl genomfört försök till vetenskaplig rekonstruktion av en medeltida mässa på den svenska landsbygden. Filmen är dessutom värd att lyftas fram som ett mycket användbart pedagogiskt redskap i undervisningen.

I litteraturlistan borde även centrala svenska titlar inom området som t.ex. *Sveriges kyrkohistoria* band 1–2 (huvudförfattare Bertil Nilsson respektive Sven-Erik Pernler), relevanta artiklar i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* och *Tanke och tro – aspekter på medeltidens tankevärld och fromhetsliv* (red. Olle Ferm & Göran Tegnér 1987) ha tagits med.

Ett kapitel behandlar på ett informativt sätt digitala resurser som kan underlätta studiet av medeltiden, så som matnyttiga hemsidor, bibliografiska databaser, digitaliserade handskrifter och olika nätverk. Dessa hänvisningar kan fungera som inkörsportar för studenter och allmänintresserade, men kan även vara av god användning för lärare och etablerade forskare.

I ett avslutande kapitel söker Lena Roos uppfylla ett av bokens huvudsyften, nämligen att överbrygga klyftan mellan den akademiska forskningen och medeltidsintresserade människor utanför universitetet. Hon går här en väl avvägd balansgång mellan dessa olika grupper och lyckas få med flera olika perspektiv på hur möten dem emellan kan gestalta sig. Medeltidsföreningar skulle t.ex. i högre grad kunna utnyttja forskarnas kompetens, och de senare kunde satsa mera på att nå ut till dessa grupper som ett led i universitetens tredje uppgift.

Boken är välskriven och informativ och kan rekommenderas till läsare såväl i som utanför universitetsvärlden.

Stina Fallberg Sundmark

Teologiska institutionen, Uppsala universitet

Box 511

SE-751 20 Uppsala

stina.fallberg-sundmark@teol.uu.se

Friedrich Lotter, *Völkerverschiebungen im Ostalpen-Mitteldonau-Raum zwischen Antike und Mittelalter (375–600)*. Unter Mitarbeit von Rajko Bratož und Helmut Castritius. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 39. Berlin/New York: Walter de Gruyter 2003. 282 pp. ISBN 3-11-017855-9.

After some 20 years of research, Friedrich Lotter has summarized much of his work in one volume. Lotter has scrutinized the written sources concerning the late 5th century in the Roman provinces of Noricum and Pannonia, that is, present-day Austria, Hungary and Slovenia. This is no easy task as the traditional use of Roman epigraphy is not possible: the Romans no longer wrote Latin in stone in the area at the time.

Lotter's main questions are the following: who lives where in the area, at what time, under what rule? If the Roman army is absent, who rules in its place? The area, which also corresponded to the Pannonian Diocese of the early church, was the very intersection between the Western and Eastern Empires, but also a point of contact with barbarian kleptocracies on the fringes of the civilized world.

The method used is a source-critical historiography. Lotter is highly critical of a positivist interpretation of sources as he argues that it effectively prevents any kind of understanding. Instead, Lotter has to weigh various sources against each other. He qualifies these accordingly: 1) historiographical works (notably Ammianus Marcellinus, Cassiodorius, Zosimos, Jordanes); 2) ecclesiastical historians of the early 5th century, such as Sokrates Scholastikos, but also Priskos of Panion; 3) panegyric and rhetorical texts, such as those of Apollonaris Sidonius and Ennodius; 4) saintly biographies of the rhetorical-enkomias-tical tradition, especially the Life of bishop Severinus of Noricum.

Lotter does a very good job of discussing and evaluating the sources, and produces an interesting narrative of a region undergoing substantial and tangible change during the course of the 5th century. The Pannonian population was often recruited to the Roman army, and formed an unusually large fraction of the highest echelons of the officer corps and the soldier-emper-

ors. Pannonia is also unusual in that it was handed back and forth repeatedly between barbarians and Romans beginning during the reign of the Valentinian dynasty.

The fundamental turning point in the area's history is the conflict of the Western *magister milites* Stilicho against the Eastern emperor Arcadius and his *magister milites* Alaric. Later, the Western *magister milites* Aëtius handed over Pannonia to the Huns in 433. By the mid 450s, however, the Eastern Empire nominally regained the province when Emperor Marcian settled the Ostrogothic ruler Walamir there. Later Theoderic the Great would assume control of the area via the old imperial capital of Sirmium during a conflict with the Gepid kingdom.

Lotter highlights the role of the church as a bureaucratic administration after the demise of the imperial state apparatus. Similarly, the disappearance of the Latin-speaking Pannonian population is an intriguing question. Lotter argues that the swift escape of the Romance elite and the subsequent evacuation of large Romance population segments as recorded in the Vita Severini in Noricum stand in contrast with what appears to have been a peaceful integration between Romance inhabitants and new Germanic settlers in Bavaria.

Lotter also offers a hypothesis as to why the Western Empire fell to the barbarian successor kingdoms. His main argument is that the Germanic affinities that made their way into the Empire after the battle of Adrianople in 378 were impossible to integrate and that they were able to stay out of reach of the Roman state apparatus in spite of the foedus-treaties.

One may add that the Germanic affinities were fragile entities tied to a few families and focused on loot. A case in point, the short-lived Gepid kleptocracy was replaced by Langobard and Avar affinities that soon disappeared, too. With the Slavic hegemony, a long Germanic presence in Pannonia ended and it would take a long time for the church to take back what had been lost by the state.

It would do Scandinavian Iron Age scholars good to read this work. Not only would it improve their often wanting German reading skills, but the volume also offers valuable insight into

the immense complexity of the Migration and early Merovingian periods – well beyond simplistic maps of Europe with arrows reaching from the Asian hinterlands through the continent over to North Africa, as seen in standard textbooks. Moreover, the often hazy allusions to the Heruli as instigators of a societal change in Scandinavia might be toned down after a look at Lotter's account of this ethnic affinity.

Svante Fischer

Institut runologique de France, Musée d'Archéologie
Nationale
Château – Place Charles de Gaulle
FR-78105 Saint-Germain-en-Laye CEDEX
France
swantowraetruna@hotmail.com

Inger Larsson, *Millefolium, rölika och näsegräs. Medeltidens svenska växtvärld i lärd tradition*. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden 45. Kungl. Skogs- och lantbruksakademien. Stockholm 2009. 256 s. ISBN 978-91-85205-83-7.

Det finns en stor efterfrågan på kunskap om medeltida örtbruk i Sverige, men ännu är tillgången mycket begränsad. Ämnet är snårigt och fyllt av myter och missuppfattningar. Alla som någon gång kommit i kontakt med den förvirrande förälderns växtnomenklaturen vet hur knepigt är. Det är därför en stor sak att Inger Larsson, professor i svenska språket vid Stockholms universitet, har tagit sig an detta ämne. I fokus står den svenska medeltida nomenklaturen som reds ut utifrån flera perspektiv. Vad avslöjar den om inhemska folkliga traditioner? Inom vilka traditioner verkade den lärda herbologin i Sverige? Hur anpassades medicinska råd skapade utifrån en kontinental medelhavsflora till inhemska förhållanden?

Boken är indelad i tre delar: en omfattande inledning som behandlar källmaterial och forskningshistorik; en växtförteckning över samtliga växter (ca 500 namn som tolkats till ca 300 arter) som finns omnämnda i svenska medeltida källor, samt en kortare avslutande del med etymologiska diskussioner kring en handfull inhems-

ka folkliga växtnamn. Bilagor ger tolkningar av medeltida källor, bl.a. en återgivning av växtförteckningen från S:t Gallen.

Larssons prosa är lättläst, underfundigt humoristisk och befriande vetenskapligt stringent. Hon är tydlig med att särskilja sina tolkningar i säkra belägg, sannolika antaganden och mer spekulativa gissningar. Hela tiden skriver hon i nära kontakt med sitt källmaterial och snålar aldrig med utrymme för att utreda källkritiska problem. På detta sätt gör hon samtidigt källmaterialet tillgängligt för läsarens egen tolkning. Det är föredömligt! För den som i likhet med under-tecknad inte själv arbetat primärt med det skriftliga källmaterialet är boken en riktig ögonöppnare och skattkammare. Ett kunskapsläge synliggörs, vilket underlättar för framtida tvärvetenskaplig kommunikation. De ingående resonemangen om hur herbologiska idékomplex vuxit fram och spridits, påverkat och påverkats under medeltiden är sannolikt till nytta för alla som över huvud taget arbetar med perioden. Inledningsvis får vi en utförlig genomgång av källmaterialet: lagar, brev och medicinska handböcker. Här presenteras ingående de verk av Henrik Harpestræng och Christien Pedersen som främst bildade förlagor till svenska läke- och örtaböcker. Även begrepp som kålgårdar, örtagårdar, humlegårdar etc. diskuteras utförligt.

Katalogdelen introduceras med en pedagogisk instruktion om hur den ska användas. Den är uppställd efter växtens nuvarande vetenskapliga beteckning. Uppgifterna om varje växt innefattar samtliga kända medeltida svenska namn, vilken typ av källor växten förekommer i samt några utdrag ur texter där växten nämns och vi får en inblick i dess roll. Här presenteras även identifieringsproblematik och tvetydigheter i källorna fö förträffligt. Vissa andra uppgifter i katalogen är jag däremot kritisk till, och det gäller uppgifterna om växternas introduktions-/invandringshistoria, men denna kritik gäller inte bara katalogdelen. Medeltida etnobotanik kan studeras utifrån två källmaterial: skriftliga och fossila – vilket Larsson är medveten om. Flera gånger hänvisar hon till att vissa frågeställningar endast kan angripas utifrån studier av fossilt material. Vid enstaka tillfällen antyder hon också att sådan forskning redan gett vissa resultat, t.ex. att

man funnit stora mängder älggräs i Birka, men någon referens anges aldrig.

Som arbetande med fossilt material är det inte utan att jag känner en viss förvåning inför det faktum att författaren inte använt sig av ett enda arkeobotaniskt eller paleoekologiskt arbete. Idag finns många lättillgängliga sammanställningar av sådana data både som artiklar och böcker (Sabine Kargs sammanställning av data från hansaområdet, *Medieval Food Traditions in Northern Europe*, 2007, för att nämna en aktuell) som hade kunnat komplettera och ställas mot de skriftliga källorna. Bristen på kontakt med paleoekologiska studier gör också att bokens växter i viss mån berövats sin förhistoria. I katalogen märks den goda ambitionen att rama in de historiska och etymologiska utdragen om växterna med kortfattade uppgifter om när introduktion eller invandring av de olika arterna skedde. Men här hänvisas endast till en enda källa: Kjell Lundquists introducerande artikel i *Populär arkeologi* 1999:2, som främst verkar utgå från danska fynd. Detta leder till att endast en femtedel av växterna i boken får sin historia presenterad, och det utifrån uppgifter som stundom är tveksamma att generellt applicera på svenska förhållanden. Urvalet verkar slumpartat och innehåller flera felaktiga eller missvisande uppgifter (t.ex. om bok, mynta, havre och gran). En mängd dateringar är onödigt luddiga: ett par arter beskrivs t.ex. som kända under »förhistorisk tid» och ett tjugotal presenteras som introducerade under »medeltiden». Visserligen är inte våra dateringsmetoder alltid så exakta, men i så här grova drag blir uppgifterna nästintill oanvändbara. På grund av källarbetets begränsning saknas också uppgifter om en stor mängd intressanta växter vars regionala historia är välkänd: kulturväxter som hampa, humle, fikon och vin; kulturhistoriskt viktiga växter som klätt, svartkämpar, rönn och pors.

Uppgifter av det här slaget är inte bara kuriosa, de borde snarast vara essentiella när man diskuterar historien bakom de inhemska namnen, men om de nu är svårtillgängliga kanske det hade varit bättre att i stället ange uppgifter om det tidigaste omnämnandet i de skriftliga källorna. Sådana uppgifter är svårtillgängliga för oss som inte primärt arbetar med de skriftliga

källorna, och de är värdefulla vid jämförelser med dateringar av fossila fynd. För egen del undrar jag t.ex. när fänkål, lavendel och libbsticka omnämns för första gången i skriftliga källor från Sverige. Det hade också varit intressant med en bedömning av hur vanliga de olika växterna verkar ha varit i landet under medeltiden utifrån de skriftliga källorna, om de odlats, bara förekommit som importerat material, eller kanske inte alls. Nu antyds bara att sådana variationer existerar.

Efter katalogen avslutas boken med fördjupande diskussioner kring sexton arter/växtgrupper folksliga namn. Här ligger kanske bokens största styrka. Som ett exempel kan jag nämna diskussionen om älggräset, en art vars kulturella betydelse inom mjöd-/öltillverkning flera gånger diskuterats i arkeobotaniska sammanhang. Här redogörs för hur Harpestræng skriver *miodhyrt* (älggräs) när han kopierar en beskrivning av citronmeliss, och hur denna beskrivning sedan överförs till svenskans *byttogräs* (älggräs). Det klargörs att det varken i de danska eller svenska medeltida örtaböckerna nämns att älggräset skulle ha använts i mjöd- eller ölbrygging, men att detta däremot skett i senare tid i Norge. Den svenska varianten på namnet som antyder en sådan användning (*mjödört*) förekommer inte under medeltiden. Däremot är namnet *byttogräs* inhemskt under medeltiden och speglar antagligen ett samtida kulturellt bruk (rengöring av kärl för vätskeförvaring). Samlad information av det här slaget har ett stort värde och är mycket viktig för kommande forskning inom angränsande områden.

Inger Larsson ger oss en stor mängd ovärderliga nya uppgifter och diskussioner att använda och ta ställning till. Bokens frustrerande luckor är kanske typiska för ett så brett forskningsfält, och fastän det finns så oerhört mycket kvar att göra måste väl en författare begränsa sig och sätta punkt. Detta har fått till följd att mitt eget exemplar av boken redan, likt de medeltida handskrifter som avhandlas, hunnit bli nerklottat i marginalerna med jämförande uppgifter och kommentarer. Det är ett tecken på hur kär den redan blivit mig. Den kommer utan tvekan att bli en av mina standardreferenser för lång tid framöver, och jag kan varmt rekommendera den

till alla kulturhistoriskt intresserade över huvud taget.

Jens Heimdahl

Riksantikvarieämbetet, UV Mitt

Instrumentvägen 19

SE-126 53 Hägersten

Jens.Heimdahl@raa.se

Regionalitet i Danmark i vikingetid og middelalder. Tværfagligt symposium på Aarhus Universitet 26. januar 2007. Red. Peder Gammeltoft, Søren M. Sindbæk & Jens Velle. Hikuin 35. Højbjerg 2008. 165 s. ISBN 978-87-90814-53-3.

Forskningen kring Sydsandinavien yngre järnålder och tidiga medeltid har under de senaste decennierna fått en allt tydligare inriktning på frågor kring makt, centralplatser, guld och krigare. Dessa beståndsdelar infogas sedan i feodalt inspirerade modeller för riksbyggnad med »kungar», »vasaller» och politisk geografi som huvudsakliga inslag. Föreliggande bok har en annorlunda inriktning. De tio artiklarna är författade av representanter för en rad olika ämnen med det gemensamma problemfältet regionalitet under vikingetid och tidig medeltid i fokus. Den geografiska avgränsningen är grovt sett det medeltida Danmark, och inbegriper således även Skåne, Halland och Blekinge. De flesta av artiklarna fokuserar dock i realiteten områden inom det nuvarande Danmark. Detta blir ännu tydligare i det faktum att det bara finns ett bidrag från en svensk forskare.

Publikationen präglas av det tvärvetenskapliga anslaget. Tillsammans kopplar bidragen ett komplext och brett grepp på perioden, en tid som i Sydsandinavien kännetecknades av stora samhällsomvandlingar avspeglade sig i såväl stadsgrundande, riksbyggnad och kyrkobyggnad som i landsbygdens förändrade bebyggelsestruktur och vardagliga praxis.

I den inledande artikeln »Historisk regionalitet på tvärs av faggränser» redogör Peder Gammeltoft och Søren M. Sindbæk för ambitionen med publikationen och det seminarium som ligger bakom den. Bakgrunden är dels att forskningen kring regioner och regionalitet varit inten-

siv under senare år, både på grund av nya metodiska möjligheter och nya historiska perspektiv, dels att denna forskning allt för ofta stannat inom gränserna för sina egna ämnen. Förhoppningen med det tvärvetenskapliga perspektivet var därför att utvinna ny kunskap om vikingatiden och den tidiga medeltiden genom att be- presenteranter för olika ämnen att utifrån egna utgångspunkter och metoder angripa en och samma fråga.

Flera av artiklarna för framför allt en metodologisk diskussion. Peder Dams »Historisk geografi och regionaliseringer. Muligheter och problemstillinger» diskuterar olika sätt att urskilja regioner genom att kombinera geografi och olika typer av historiska källor. Johnny G.G. Jakobsens artikel »Naturgeografi och historisk regionalitet» framhåller naturgeografins avgörande betydelse för den kulturella regionaliteten. Birgit Eggerts »Regionalitet i danske stednavne med fokus på torp-, rød-, tved- og holt-navne» diskuterar kring olika ortnamnstypers spridningsmönster. Peder Gammeltofts och Jakob Poul Holcks »Regionalitet og sproglig kontakt i vikingetid og middelalder. Strofer om silke og ærlig pæl» diskuterar kring möjliga språkliga kontakter under vikingatiden och den tidiga medeltiden utifrån engelska och slaviska språk- influenser.

Bland de arkeologiska bidragen kan man i synnerhet lyfta fram Søren M. Sindbæks artikel »Kulturelle forskelle, sociale netværk og regionalitet i vikingetidens arkæologi» som både ger en god översikt över relevant sydsandinaviskt material från perioden och problematiserar den historiska bilden av densamma. Sindbæk gör även intressanta utblickar mot slaviska områden som hade intensiva kontakter med Sydsandinavien under denna period. Även om jag inte håller med om den övergripande slutsatsen om ett danskt rike under hela vikingatiden, så är jag ense om att den mest relevanta samhällsnivån för att söka ett eventuellt sådant rike är den regionala, exempelvis så som Sindbæk föreslår i regionala mötesplatser och ting snarare än i »folk» och stamgrupperingar. Även Bertil Helgessons artikel »Kan regionalitet påvisas med arkeologiskt fyndmaterial? Några metodiska och källkritiska närmanden» och Jette Linaas »Re-

gion, netværk og materiel kultur» tar sina utgångspunkter i ett differentierat arkeologiskt material, men dessa artiklar är mera inriktade på en diskussion kring hur och varför man ska studera regionalitet i arkeologiska material.

De två artiklar som utgår från mynt och numismatik har intressanta skillnader i sina perspektiv. Medan Jens Christian Moesgaard i »Udbredelsen af reguleret møntøkonomi i geografisk perspektiv ca. 600-ca. 1150» fokuserar på regionala skillnader i myntning och myntspridning och bland annat framhåller politiska tolkningar som förklaring, så väljer Jørgen Steen Jensen att inleda »Regionale forskelle på ud-møntning og møntbrug i Danmark ca. 1050-ca. 1500» med en förklaring kring varför han aldrig forskat kring dessa skillnader.

Den tvärvetenskapliga ansatsen, artiklarnas bredd och inslaget av nyare teoribildning kring exempelvis etnicitet och regionalitet innebär att bokens ämne presenteras på ett nytt, nyanserat och mångfacetterat sätt.

De senaste decenniernas forskning kring denna period i Sydsandinavien har som sagt dominerats av diskussioner kring makt, krigare, stormän, politisk geografi och centralplatser. Dessa byggstenar har ofta infogats i en övergripande modell bestående av ett danskt rike, ofta ganska likt det medeltida riket. Detta kan kritiserar utifrån en rad olika punkter, exempelvis för att vara teleologiskt, elitistiskt eller bara otillräckligt. Boken kopplar med sin tydliga tvärvetenskapliga inriktning ett något annorlunda grepp, vilket är vällovt och behövligt. Sammantaget kommunicerar boken en för dansk arkeologis vidkommande ny syn på perioden. Den bryter på ett avsevärt sätt med den tradition som präglat de senaste decenniernas yngre järnåldersarkeologi i området. I stället för att diskutera perioden som en bakgrund för stamformering och riksbildning lyfter man fram den regionala nivån och det material som avspeglar den. Regionen och förändringarna där står i förgrunden, medan den överregionala nivå som tidigare dominerat forskningen berörs i mycket liten utsträckning.

Just på grund av att det handlar om ett nytt sätt att se på och behandla perioden saknar jag en uppgörelse med eller i varje fall mer omfat-

tande diskussion kring den gängse forsknings-traditionen. Man borde till exempel ha positionerat sig i förhållande till den syn som präglar publikationerna från de omfattande projekten *Fra Stamme til Stat* och *Sejrens triumf* eller den omfattande forskningen kring centralplatser i Skåne och Sydsverige. I denna litteratur förekommer en uppsjö av stammar, folk, riken och kungar. Även om det är befriande att de i så stor utsträckning saknas i *Regionalitet i Danmark i vikingetid og middelalder* skulle det behövas någon form av ställningstagande om varför. Med detta följer ett annat problem, nämligen frågan om vad en region och regionalitet är. Även om artiklarna medvetet har en klar regional inriktning, så inbegriper ju begreppet regionalitet implicit att det rör sig om variationer inom en redan given enhet, i det här fallet Danmark, vilket understryks redan i publikationens namn. En del av artiklarna berör visserligen problemet, exempelvis Jakobsen som angriper begreppet från en naturgeografisk horisont och Linaa som i viss mån berör regionbegreppet, men ett egentligt ställningstagande saknas.

Sammantagna ger dock artiklarna i Hikuin 35 en mer nyanserad och komplex bild av vikingatiden och den tidiga medeltiden i sydligaste Skandinavien än den som vanligen förs fram.

Anna Lihammer

Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen
Stora gatan 41
SE-722 12 Västerås
anna.lihammer@kmmd.se

Slottsprästen Petreius berättar. Gotlands äldsta historiekrönika i gotländskt och europeiskt perspektiv. Utg. Sten Körner. Gotländska studier 8. Visby 2008. 279 s. ISBN 978-91-633-2522-9.

Få idag torde ha läst, eller ens känna till, den krönika som slottsprästen Nicolaus Petreius i Visby skrev under 1500-talets senare hälft. Det är synd, för denne i övrigt anonyme präst skrev ett för sin tid ovanligt lärt arbete som kan väcka många intressanta forskningsfrågor. Krönikan beskriver goternas farofyllda vandringar över en kontinent satt i rörelse av romarnas tillbakadra-

gande, och prästen ser till att föra berättelsen till sitt slut på Gotland, men där får goterna byta namn till »guther». Petreius krönika är Gotlands äldsta historieframställning näst efter Gutasagan.

Vem denne Petreius egentligen var, om hur han levde sitt liv och vilken bakgrund som format honom, vet forskarna inte mycket. Han studerade teologi, så mycket vet man, och han tog magistergraden, tjänstgjorde som präst i Köpenhamn, var sedan verksam på Fyn, på Gotland och i Skåne. Man vet också att Petreius dog som sockenpräst i Löderup på Österlen år 1579. Kanske spelar det ingen roll att vi vet så lite om honom. För en sak är i alla fall säker, han var mycket insatt i frågan om goterna.

Krönikan ger dock mycket mer än så. Petreius var även duktig som språkman. Utan några större ansträngningar, som det tycks, gör han utredningar för språken latin, grekiska, gotiska och gotländska. Han känner till danska runor. Materialet till sin bok samlade han in under sin tid som slottspräst i Visby 1547–56. Huvuddelen av krönikan skrevs 1573–79.

Nu finns krönikan i en modern utgåva, vilket är av godo för både universitetsfolk och bildad allmänhet. Utgivaren Sten Körners syfte med boken är dels att göra Petreius känd för en nordisk publik, dels att sätta in krönikans innehåll (främst det boken säger om goterna) i ett »gotländskt och europeiskt perspektiv». Ett visst lokalpatriotiskt syfte får man nog också räkna in, eftersom Sten Körner är bosatt på ön och verksam i Sankt Knuts Gille i Wisby, som också givit bidrag till publicerande av boken.

Boken består av två avdelningar: kommentardel och textdel (latinsk text översatt till svenska), och är försedd med noter. Själva översättningen, som flyter bra, bygger på en handskrift kallad Thott 1542 (daterad till 1573–88) som finns i Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn. Det är en lovvärd insats att på detta sätt göra tillgängligt ett material som annars skulle vara svåråtkomlig för de flesta forskare i Sverige. Körner har dessutom använt sig av en yngre textvariant, som förvaras i Linköpings stadsbibliotek, och avvikelser och likheter mellan varianterna uppmärksammas på ett förtjänstfullt sätt. För att underlätta läsningen tecknar Körner en bak-

grund till den gotiska historien och presenterar i det sammanhanget en uppdaterad syn på den, som är mycket intressant och värd att gå vidare med.

Så långt rosor. Nu kommer riset. Problem uppstår nämligen när en nyfiken läsaren vill veta mer om det Körner lyfter fram i sin kommentardel eller i sann vetenskaplig anda kritiskt granska de uppgifter som anförs. Akribin uppvisar allvarliga brister. Att i en not hänvisa till *Nordisk familjebok* för en sådan enkel uppgift som när den danske kungen Fredrik II regerade är inte vederhäftigt, det är bara utslag av osäkerhet. Att som i en annan not, när Körner diskuterar runor, hänvisa till Wikipedias uppslagsord »Futhark» är inte ens vetenskapligt.

Nu kanske en kritiskt lagd läsare tycker att detta ändå är småsaker. Och visst, tagna var och en för sig har inte fel en någon större betydelse. Men helheten blir likväl lidande, för om noterna inte svarar upp till vad texten utlovar, gör inte kommentarerna och den historiska vägledningen det heller. Småfelen, missarna och de hänvisade källornas »lätthet» i sammanhanget gör ett slarvigt intryck.

Som exempel vill jag lyfta fram listan över de latinska och grekiska källor som Petreius använt sig av, »Författarlistan» kallad. Petreius presenterar den i sin inledning till krönikan. Listans funktion var att skänka auktoritet åt det han sedan skrev i krönikan. Körner har försökt att identifiera de återopade författarna och verken, vilket är bra och visar på en hög ambitionsnivå med utgivningen. Men att då lakoniskt slå fast »Ingen identifiering utifrån Google» (se till exempel s. 60, »Aemilius») visar bara att ambitionen inte sträckte sig högre – eller längre bort från – än till datorns tangentbord. Eller så står det »Uppgifter från Google» (se till exempel »Ambrosius Calepinus», s. 61). Eller »se Google» (exempel s. 67, »Conradus Gesnerus»). Jag kan inte dra någon annan slutsats än att Sten Körners huvudsakliga metod att identifiera namnen och verken på listan bestod i att göra sökningar på nätet.

Men frånsatt dessa missar i det vetenskapliga hantverket – en opponent skulle kalla det akribikontroll – vill jag säga att boken har många förtjänster. Att på detta sätt göra Petreius

krönika tillgänglig förtjänar beröm. Likaså ska uppmärksammas Sten Körners gedigna arbete med att översätta en text full av svåröversatta termer och namn på folkslag och personer som historieforskningen vet väldigt lite om. Förhoppningsvis hamnar så småningom också Petreius krönika mer ofta i historieböckerna och får sin egen avhandling; det är i så fall Sten Körners förtjänst.

Bo Eriksson

Historiska institutionen

Stockholms universitet

SE-106 91 Stockholm

bo.eriksson@historia.su.se

Liminal landscapes. Beyond the concepts of marginality and periphery. Red. Ingunn Holm, Kathrine Stene & Eva Svensson. Oslo arkeologiske serie 11. Oslo 2009. 208 s. ISBN 978-82-7477-383-7.

Som antologins motto kunde stå några ord av Victor Turner i inledningen till Barbro Santillo Frizells artikel – inte att förväxla med William Turner den pastorala omgivningen i artikeln till trots: »Liminality, marginality, and structural inferiority are conditions in which are frequently generated myths, symbols, rituals, philosophical systems, and works of art.»

»Utmarksarkeologi» blev ett begrepp och en framgångsrik forskningsinriktning inom skandinavisk arkeologi på 1990-talet. Fältarbeten i tidigare måttligt utgrävda landskapssavsnitt och nya synsätt på uppbyggnaden av samhällen visade att en flexibel och till dels marknadsinriktad utmarksproduktion var en grundläggande förutsättning för livet i jordbruksbygderna och städerna under järnåldern och medeltiden. Önskan att bedriva utmarksarkeologin i internationella perspektiv och i internationell diskussion var stark. En serie konferenser med deltagare från flertalet av Europas länder har arrangerats de senaste drygt tio åren. Den föreliggande antologin har sitt ursprung i ytterligare en sådan: en session med samma titel som antologin vid EAA-mötet i Cork på Irland 2005.

En återkommande svårighet vid de europeiska konferenserna och då skandinaver har velat

publicera på engelska har varit att de ord som är associerade med utmarken är oöversättliga, åtminstone om de associationer, som i skandinavisk erfarenhet och kulturhistoria är knutna till utmarken, skall bibehållas. Ordet »utmark» själv är ett exempel, »fäbod» är ett annat. Ett ytterligare svårighet är att flera av de tänkbara översättningarna till engelska, till exempel de i antologins titels andra led, innehåller värdeladdningar som inte är önskvärda. Allt detta är väl utrett i antologins inledning av redaktörerna, som har stannat för uttrycket »liminal landscapes», som föreslogs under diskussionerna vid en av de internationella utmarkskonferenserna.

Det liminala för tankarna till Arnold van Gennep och Victor Turner: gränser, osäkra tillstånd, övergångar, det som måste behärskas med magi och ritual... Redaktörerna har gått in i denna associationsfär med öppna ögon. Det gör boken förbryllande och spännande. Ett alternativ kunde ha varit att helt enkelt använda ordet »utmark», som Bernt Rundberget och Kristoffer Dahle gör i sina artiklar. Går det med »gyttja», »ombudsman» och »smorgasbord», så går det väl med »utmark» också.

Antologin är delad i två block, »The Scandinavian experience» med fem norska artiklar och »Liminal landscapes in a wider context» med fem artiklar från Bulgarien, Grekland, Italien (en italiensk och en svensk), och Polen. Uppdelningen har sin bakgrund i den skandinaviska forskningstraditionen kring utmarksbegreppet och strävan att skapa en internationell utmarksarkeologi. Här får det effekten att inbjuda till en jämförelse mellan skandinavisk och kontinental utmarksarkeologi. Det är lätt att konstatera att detta är två vitt skilda världar. De två blocken innehåller inte en enda litteraturreferens som övertvårar de gamla grekernas norra ocean, ej heller någon enda referens som återfinns i bägge blocken. Till en europeisk utmarksarkeologi som utbyter tankar som syns i den pågående forskningen är vägen uppenbarligen lång. Detta kan hänga samman med det utanför Skandinavien hopplösa utmarksbegreppet. Frågan är om »liminal landscapes» tillåter en fruktbar nystart.

Antologins skandinaviska redaktion har varit högst tolerant. För det är väl inte släpphänt? Den har låtit artikelförfattarna uppfatta det

gemensamma nyckelbegreppet »liminal landscapes» hur som helst, och den har låtit vilka begrepp som helst få förekomma på trycksidorna. Flertalet artikelförfattare sätter sålunda in sina empiriska analyser i relationer av centralt-marginellt och centrum-periferi, och många har använt »liminal landscapes» inte som en synonym till »utmark» utan i den antropologiska betydelsen av liminala tillstånd inbyggda i människornas landskap. Även de författare som utför mera traditionella landskapsanalyser i enlighet med de inom den skandinaviska utmarksarkeologin framvuxna ramarna har inspirerats av ordet »liminal» och tänkt som Victor Turner i det ovan citerade mottot, när de försökt att förstå sin empiri. Om det inte hade stått i redaktörernas inledning så hade det inte varit alldeles lätt att se att detta är en artikelsamling i utmarksarkeologins fåra.

Det är detta möte mellan skandinaviska och kontinentala forskare och mellan en skandinavisk och en internationell (och skandinavisk) forskningstradition som gör boken spännande. I Skandinavien är utmark människornas arbete och verksamheter bortom bygden; i de fem kontinentala artiklarna är »liminal landscapes» brytningarna i kolonial (sovjetiskt styrd), postkolonial (postssovjetisk), nationell och nationalistisk arkeologi, och en mellan-raderna-kritik av den klassiska arkeologins estetiska tradition. Det gemensamma, med avseende på förståelsen av de äldre landskapen och samhällena, är framhållandet av att utmarkerna var inte bara utmarksproduktion utan också människor med sin egen holistiska komplexitet, med sig själva i centrum för att använda ett svårundvikligt ord, vars användning redaktörernas inledning avråder från.

De tio artiklarna? Jodå. Liv Helga Dommasnes och Randi Barndons artiklar kunde ha skrivits samman till en, för att fånga det svåra i grotornas och klippöverhängenas mening i järnhantering och liv-dödritual. Bernt Rundberget diskuterar järnframställningen i Gråfjell 1000–1300 utan att nämna den medeltida krisen. Kristoffer Dahles allmänningar i Romsdal var på sin tid liminala både mellan de lokala småbrukarna och tidigkapitalistiska träintressenter och mellan småbrukarna och jotnarna med flera. Med Kalle Sognes definition av liminala samhällen är

det frågan om det finns något samhälle som inte är liminalt, och så är det kanske. Danuta Prinke analys av kulturgränser är ett gott exempel på den arkeologi som Tsoni Tsonev frejdigt plockar i småbitar. I Barbro Santillo Frizells artikel ingår världens huvudstad i en utmark med människor och får som inte är platsbundna. Marinella Pasquinucci och Alessandro Launaro har inte läst sin egen introduktion om källkritiska svårigheter. Jag lutar åt att Dimitrios C. Papadopoulos slit med Balkankrigen, världskrigen, det grekiska inbördeskriget och den jugoslaviska statens sönderfall är min favorit. Den handlar också om bysantinska kloster och fiske.

Redaktörernas avslutning innehåller en önskan om att det fortsättningsvis bara ska skrivas böcker, »where ›liminal› or ›marginal› landscapes are no longer singled out as specific or deviating from the rest of society or, worse, omitted.» Deras egen bok är en sådan bok – och en överraskande bok för den som är van vid att utmarksarkeologi handlar om fångstgropar i Värmland och betesängar i Alperna.

Stig Welinder

Institutionen för humaniora
Mittuniversitetet
SE-871 88 Härnösand
stig.welinder@miun.se

Gråborg på Öland. Om en borg, ett kapell och en by.
Red. Göran Tegnér. KVHAA. Stockholm 2008.
224 s. ISBN 478-91-7402-380-0.

Ölands fornborgar är gåtfulla. Varför fick Öland inte mindre än 15 ringformade fornborgar, troligen flera, i romersk järnålder/ folkvandringstid? Vem byggde och använde borgarna? Vilka funktioner hade de? Vem återanvände borgarna i medeltiden – och varför?

Många har genom tiderna intresserat sig för de öländska fornborgarna med Mårten Stenberger och undersökningarna av Eketorp som det mest framstående exemplet. Efter rekonstruktionen av Eketorp – och med vår tids förnyade fokus på eliter och krig – har utforskningen av fornborgarna åter tagit fart med utgrävningar vid Ismantorp, Triberga och Gråborg.

Gråborg är den största av ringborgarna med en diameter på ca 210 m. Bebyggelsen inuti är sedan länge borta, men intill finns en kyrkoruin, S:t Knuts kapell, samt två gårdar i Borgs by. Området förvärvades av Vitterhetsakademien 1945. Efter utgrävningar 1998–2002 i borgen, kyrkan och en av gårdarna, har Vitterhetsakademien förtjänstfullt låtit publicera föreliggande antologi.

Boken är påkostad med många färgillustrationer och hårda pärmar. Utöver förordet av Ulf Sporrang innehåller antologin 22 artiklar skrivna av 23 författare. Här finns artiklar om kulturminnesvården av Lars Åke Kvarning; lantmäterikartorna av Clas Tollin; Borgs by av †Marie-Louise Sallnäs; testamentet 1371; den äldre forskningen av Emma Sturesson; borgen av Göran Tegnér; åtskilliga artiklar om fynden av Ann-Marie Hansson & Liselotte Bergström, Torbjörn Brorsson & Anders Lindahl, Kenneth Jonsson, Veronica Palm, Ulf Näsman, Gustaf Trotzig och Ulf Erik Hagberg; landskapet och bebyggelsen av Jan-Henrik Fallgren; den historiska och politiska kontexten av Lars Hermansson och Nils Blomkvist; folkliga traditioner av Ingrid Hansson; kyrkan av Ragnhild Boström och Solve Göransson; kyrkan utgrävt av Carl-Gustaf André; djur- och människobenen av Maria Vretemark & Sabine Sten.

Gråborg på Öland representerar ett solitt bokhantverk och en bra redaktionell insats, där dagens kunskap om platsen inom många olika discipliner samlas på ett lättillgängligt sätt till nytta för såväl lekman som lärd. De många artiklarna på samma tema inbjuder emellertid till upprepningar och möjligen också till motsägelser. Kanske kunde redaktionen ha varit lite tuffare – lite mera konsekvent. Användandet av noter är tämligen ojämnt. Inte oväntat blomstrar många och långa noter i historikernas texter, medan andra texter helt saknar dem. Illustrationer upprepas i olika artiklar (jfr s. 18 och 24; s. 19 och 25; s. 20 och 26; s. 21, 27 och 42; s. 22 och 28). De kunde i stället ha presenterats i en gemensam nummerserie genom hela boken, och, kanske som en smaksak, alla hänvisningarna ha placerats i en gemensam litteraturlista.

Antologin saknar en avslutande konklusion. I stället fungerar Göran Tegnér's artikel »Gåtan Gråborg» mitt i boken som en sorts samman-

fattning och syntes. Här hänvisas flitigt till de andra artiklarna. Tegnér's artikel kunde således med fördel ha placerats antingen längst fram som en inledning och översikt före de övriga bidragen – eller längst bak som en sammanfattning och konklusion.

Tyvärr saknas en mera detaljerad presentation av de arkeologiska utgrävningarna i borgen 1998–2002. Läsningen av antologin måste därför kompletteras med Gunilla Malms preliminära artikel »Aktuella arkeologiska utgrävningar i Gråborg och Sankt Knut på Öland» tryckt i festskriften *Från stad till land* (2001, s. 223–228). Kanske kunde artikeln ha återuppträckts i antologin lätt redigerad och ajourförd?

Sedan vill jag veta mycket mera om de nya magnetometriska undersökningarna vid Gråborg 2007 genomförda av Robert Danielsson. Även här kunde gärna artikeln tryckt i *Populär Arkeologi* 2007 ha tagits med i antologin, men den kom kanske för sent för någon deadline. För de magnetometriska iakttagelserna av hitintills okända husgrunder och kanske en vall(grav) tillhör de mest lovande nya resultaten från Vitterhetsakademiens projekt.

När det gäller att förstå järnålderns Gråborg och Öland kan Jan-Henrik Fallgrens övertygande analys av öns borgar, bebyggelse och landskap rekommenderas. Här påvisas klara sammanhang mellan borgarnas storlek och placering å ena sidan, och å den andra antalet byar i omlandet och utmarkernas omfång. Gråborg var således som den största borgen omgiven av ca 20 förhistoriska byar, varav minst 5 storgårdar, och den låg i den största utmarken.

Men gåtorna om järnålderns Gråborg får inga nya eller klara svar i antologin. Nya idéer om Ismantorp som en analogi till de romerska militärlägren nämns bara kort (s. 52). Och att Gråborg, eller Backaborg, även blev kallad »Thorsborg» diskuteras märkligt nog inte (jfr s. 181 not 309.) Att den nya undersökningen av Gråborg inte har ändrat bilden av fornborgarna beror kanske på att spåren av järnåldern just här är för dåligt bevarade. Redan på 1600-talet, som framgår av lantmäterikartan, var borgens inre uppödlad.

Vid Gråborg riktas uppmärksamheten desto mera på medeltiden. Det är känt, att fyra eller

fem av Ölands fornborgar återanvändes under 1100- och 1200-talen: Bårby, Eketorp, Gråborg, Trib erga och eventuellt Vedby. Gråborgs port i nordväst samt den närliggande kyrkoruinen är båda medeltida.

När det gäller att förstå medeltidens Gråborg och Öland kan Blomkvists intressanta och ingående diskussion, »Kung Bugislaw på spåren?» rekommenderas. Här knyts Gråborg till en i sig gåtfull händelse, nämligen den så kallade »Kalmar ledung» 1123/24. Det var troligen ett korsståg till det redan kristnade Småland! Blomkvist menar att de slavisktalande vänderna som ett led i en kommersiell och militär expansion hade etablerat sig vid Kalmarsund, en »vendisk hansa». Således skulle det kunna antyda en kärna av sanning, när det omkring 1750 berättas om en kung Bugislev, som rådde över hela Öland (s. 163). Bugislev kan ha varit greve Bugislaw III av Pommern-Wolgast. Blomkvists artikel drar nytta av hans mångåriga forskning om utvecklingen kring Östersjön, en forskning som senast tog sig storlaget uttryck i *The Discovery of the Baltic* (2005). Men även efter Blomkvists artikel finns gåtor kvar. För dels är källorna för få och flertydiga för att mera säkert kunna belysa utvecklingen vid Kalmarsund under det tidiga 1100-talet, dels förklarar »Kalmar ledung» och den eventuella kopplingen till Bugislaw III inte Gråborgs betydelse när aktiviteten tycks som störst, d.v.s. under årtiondena kring 1200.

S:t Knuts kapell presenteras i en egen intressant artikel av den öländska kyrkoforskningens nestor Ragnhild Boström. Här redogörs kvalificerat för byggnadshistorien, men tyvärr är tolkningarna tämligen tvärsäkra om det osäkra – att kyrkan var vigd åt Knut Lavard, en köpmannakyrka och uppförd av Knutsgillet. Funktionen som kapell 1515 hindrar inte att den tidigare kan ha haft en annan status. Det är inte givet att kyrkan var helgad åt just Knut Lavard. Det kan istället ha varit kung Knut (den helige) – jämför altartavlan som nu finns i Algutsrum (och Blomkvists artikel, s. 162 f). En kyrkogård och fynd av gravar bevisar inte att den var en köpmannakyrka. Paul Johansens tankar om köpmannakyrkor, som har influerat Boström, är mycket omtvistade, men det nämns inte. Det är faktiskt osäkert om det har funnits ett Knutsgille vid Grå-

borg (jfr Andréns artikel, s. 203). Vidare blandas fakta med hypoteser, exempelvis när det nämns vilka helgon som sidoaltarena var helgade åt (s. 196).

Gråborg på Öland är en mångfacetterad och innehållsrik presentation av dagens forskningsläge när det gäller borgen, kyrkan och byn, där borgen inte enbart är den största av Ölands fornborgar utan kanske också den mest gåtfulla av dem alla. Och än så länge består gåtorna. Antologin rekommenderas för de många som liksom jag själv årligen besöker Gråborg och vill veta mera, och den rekommenderas som en avstamp för fortsatt forskning.

Jes Wienberg

Institutionen för Arkeologi och Antikens historia
Lunds universitet
Box 117
SE-221 00 Lund
Jes.Wienberg@ark.lu.se

Ludvig Stubbe-Teglbjærg, *Gnidebilleder af danske og svenske billedsten. Afgnedet i årene 1954–2006*. Romanske stenarbejder 6. Højbjerg 2009. 218 s. ISBN 978 879 081 454 0.

Föreliggande skrift ingår i serien Romanske stenarbejder. Boken är liksom de flesta andra band i serien tillägnad den romanska stensulpturen i Norden, men ändå skiljer den sig ganska mycket från föregångarna. Här behandlas en ovanlig metod att på papper återge bilder i låg relief. Författaren – den danske forskaren Ludvig Stubbe-Teglbjærg – har här framlagt resultatet av sitt mångåriga arbete med reproduktioner av reliefkompositioner i sten med hjälp av en teknik som på engelska kallas *rubbing*. Den används annars mest för att kopiera avbildningar på graverade gravhällar av mässing. Boken består av en katalog med gnuggbilder av romanska reliefer från Danmark och Sverige. Bandet inleds med ett förord av seriens redaktör Jens Velle og den inledande artikeln är skriven av Stubbe-Teglbjærg. Här berättar han om sitt intresse för *brass rubbing* och dess utveckling från de första försöken med att använda tekniken på stenreliefer

fram till en professionell nivå och deltagandet i många utställningar och projekt.

Stubbe-Teglbjærg skriver om metodens för- och nackdelar, ger exakta instruktioner för hur gnuggbilden görs, med hjälp av vilka material och i vilket väder. Särskilt viktigt är att när han berättar om gnuggteknikens överlägsenhet vad beträffar bildåtergivning gör han inte gnuggbilder till själva ändamålet utan visar tydligt hur tekniken i praktiken ingår i en vetenskaplig undersökning. Till exempel kan små detaljer som gömt sig både för forskarnas uppmärksamma ögon och kamerans objektiv se dagens ljus tack vare *sten-afgnidning* och hjälpa till att identifiera ikonografiska motiv. Gnuggbildstekniken kan i sin tur ge oss en föreställning om de medeltida mästarnas arbetsmanér och konstverkens stil. I slutet av artikeln finns en kort litteraturlista av mer allmän karaktär. Det skulle dock vara önskvärt att se fler hänvisningar till verk om Sveriges medeltidskonst, fast det i boken inte var ämnat att presentera problemets hela historiografi. I synnerhet kunde det vara nyttigt att informera läsaren om sådana verk såsom Sveriges kyrkor (1912–) och delen om den romanska konsten i serien *Signums Svenska Konsthistoria* (1995).

Katalogen är uppbyggd enligt en geografisk indelning av konstverkens placering och är kompletterad med bilder i hög kvalitet vilka tydligt visar alla teknikens särdrag. Jag skulle dock vilja påpeka att det ibland behövs en viss försiktighet i ställningstagandet till några bestämningar, i synnerhet när man tillskriver konstverk någon stenhuggarverkstad. Det gäller först och främst den gotländska stenkonsten. Exempelvis finns i Väte kyrka en rikt dekorerad dopfont som kan hänföras till den verkstad som bär anonymnamnet Bysantios. De reliefer som dekorerar den nuvarande kyrkans fasad och i synnerhet dess nordportal kan dock knappast ingå i samma krets. I katalogen finns konstverk som definitivt representerar Bysantios – dopfonten från Atlingbo – och jämförelsen mellan denna och relieferna på Väte kyrkas sydfasad och nordportal kan väcka tvivelsmål hos läsarens om den rätta karaktäriseringen av arbetena inom denna stenhuggarverkstad.

Dock förminskar inte dessa små kritiska synpunkter publikationens betydelse. Framför oss

har vi ett verk som representerar resultatet av Ludvig Stubbe-Teglbjærchs nästan 50-åriga arbete och för läsaren öppnar en »dansk, romansk sten-afgnindningsglæde».

Svetlana Vasilyeva

Department for Old Russian art

State Institute of Art Studies of the Russian Ministry
of Culture

RU-125009 Moscow

Kozitskij per., 5

Russia

s.y.vasilyeva@gmail.com

Stensjö. En småländsk småbrukarby under förindustriell tid. Red. Birgitta Roeck Hansen. KVHAA. Stockholm 2008. 261 s. ISBN 978-91-7402-377-0.

Strax norr om Oskarshamn på Smålandskusten ligger Stensjö by och vittnar om den påfallande skönhet som före industrialismen omgav det svenska jordbruket. Stensjö är varken en hembygdsgränd eller ett museum, det är ett levande kulturlandskap med byggnader, vägar och gärdesgårdar samt inte minst ängs- och hagmarker som sköts på traditionellt sätt. De små åkrarna med sina röjningsrösen odlas utan kemikalier och handelsgödsel. När Vitterhetsakademien, tack vare en donation av affärs- och finansmannen Josef Anér, kunde förvärva merparten av Stensjö 1960 (ett kompletterande köp gjordes 1963) var såväl byggnader som marker stadda i förfall; redan 1945 hade åkerbruket lagts ner och produktionen ställts om till skogsbruk. Restaureringsarbetet leddes av K.A. Gustawsson, överantikvarie vid Riksantikvarieämbetet och ivrig förespråkare för att kulturmarker måste hävdas för att bevaras, en till synes självklar åsikt som tidigare ofta hade mötts med oförstående från naturvårdshåll.

Dagens besökare vandrar i en miljö som har mycket gemensamt med hur en småländsk by i skogsbygden såg ut på 1800-talet, den tid då Stensjö var som störst. Ett särdrag här är att bebyggelsen är opåverkad av skiftesreformerna och ligger kvar på sin gamla bytomt. De omkring femtio byggnaderna, varav sex boningshus, står

samlade i en tät klunga. Stensjö by kan idag tyckas vara en stillastående idyll, men markerna ruvar på en mångtusenårig historia.

I samband med att Vitterhetsakademien genomför ett bevarandeprogram för sina kulturfastigheter, med siktet inställt på att återskapa de epoker och miljöer som varit karaktärsgivande, forskar man om fastigheternas historia. Den vetenskapliga undersökningen av Stensjö by föreligger nu i en vacker bok redigerad av kulturgeografen Birgitta Roeck Hansen. Fokus ligger på befolkning, bebyggelse och odling under de senaste 300 åren, men med utblickar långt ner i förhistorisk tid. Den som tar sig tid att studera denna bok har mycket att vinna i fördjupad förståelse vid ett besök på platsen. De faktaspäckade och ibland lite tungfotade texterna lättas upp med ett rikt bildmaterial. Särskilt förtjänar Erik Stensiös fotografier från 1920-talet att framhållas, de fångar förtjänstfullt det dagliga livet i byn. Den internationellt kände paleontologen var född i Stensjö 1891 och initiativtagare till att hans hemby kunde räddas till eftervärlden.

Bokens elva kapitel är skrivna av fyra olika författare. Roeck Hansen står själv för ett kapitel om Stensjö i det historiska kartmaterialet och ett annat om byns resurser, inte minst de vidsträckta utmarkernas nyttigheter. Resursutnyttjandet tas också upp av historikern Solveig Fagerlund i ett kapitel om hur konflikter kring skogar, vatten, åkrar och ängar blivit rättssaker och därför finns dokumenterade i domböcker. Det var inte alltid frid och fröjd i Stensjö. Om sociala förhållanden och migration redogör Fagerlund i ett annat kapitel där vi bl.a. får stifta bekantskap med bonden och kyrkvärden Johan Svensson som förfaller till dryckenskap och beträder en ekonomiskt och socialt nedåtgående bana som leder till att han blir omyndigförklarad. Utan utflyttningsbetyg reser den utblottade Svensson mot Amerika, men dör i Cork på Irland.

Stensjö by var i äldre tid delad mellan två hemman. Den del som ägs av Vitterhetsakademien har till största delen sitt ursprung i Stensjö nr 1. När den äldsta kartan upprättades 1709 brukades dessa två hemman på vardera 1/2 mantal inom ramen för ett enda gårdsbruk. På samma sätt var det av jordeböckerna att döma under

1500- och 1600-talet. Något tegskifte synes aldrig ha funnits i Stensjö. Först genom storskiftet skildes de båda hemmanen åt som separata enheter. Under 1700-talet ökade befolkningen kraftigt och mot slutet av decenniet fanns flera gårdsbruk. De båda delarna av byn brukades och ägdes på olika sätt. Medan frälsejorden i Stensjö nr 2 brukades av arrendatorer eller rättare med underställd arbetskraft var Stensjö nr 1 i händerna på självägande bönder som alla var släkt med varandra. Men så länge de båda halvgårdarna brukades av samma person var han till hälften verksam som skattebonde och till hälften landbo.

Hur släktbyn Stensjö nr 1 växte fram till följd av arvskiften och hemmansklyvningar kartläggs i två kapitel av kulturgeografen Elisabeth Wennersten som har stor erfarenhet av liknande undersökningar i Dalarna och Hälsingland. Det med tiden allt mera splittrade jordägandet kan spåras tillbaka till första hälften av 1700-talet då markarna Erik Börjesson och Elin Persdotter ägde hemmanet. När Stensjö nr 1 hade kluvits i fem fastigheter fortsatte uppsplittringen i små ägoletter, men dessa var inte längre möjliga att försörja sig på, varför en arvinge övertog brukandet av respektive fastighet. När Vitterhetsakademien blev ägare hade byn hävdats av samma släkt i sju generationer. Bouppteckningar och mantalslängder visar att Stensjö inte var någon fattig by. I stället tycks det ha funnits ett visst välstånd och utrymme för bruk av siden, tobak och annan beskattad överflödskonsumtion.

Att döma av fornlämningar och ortnamn ligger Stensjö i en medeltida kolonisationsbygd. Enstaka forngravar pekar dock på att människor i någon utsträckning har bott och verkat i trakterna under bronsåldern och äldre järnåldern. Om kulturlandskapets förändringar under de senaste 5000 åren skriver paleobiologen Elisabeth Almgren utifrån en borrhärna från sjön Stärringen, belägen en halv kilometer söder om bytomten. Att den äldre medeltiden innebar en kraftig kulturpåverkan på miljön med inte minst ett omfattande betestryck bekräftas av pollenundersökningen, men den visar också att man röjde för bete i ädellövskogen redan under yngre stenåldern. Under bronsåldern tilltog röjningar-

na samtidigt som sädesodling med säkerhet kan beläggas. Järnåldern, särskilt dess mellersta del, innebar en minskad markanvändning innan en expansiv period inleddes mot slutet av vikingatiden.

Pollenresultaten är intressanta. Det blir en uppgift för framtida forskning att undersöka sambandet mellan den oväntat livaktiga förhistoriska verksamheten och medeltidens bebyggelse. Röjningar i gammal storskog har enligt mitt förmenande varit mindre vanliga under medeltidens kolonisation än vad som ofta tycks föresväva den bebyggelsehistoriska forskningen. Nyodlingen kan mycket väl ha förgåtts av flera århundradens betesdrift, utgående från vikingatidens storgårdar.

Tack vare pollenundersökningen har kulturlandskapet i Stensjö by fått ett helt nytt tidsdjup. Tyvärr har medeltiden inte fått något eget kapitel. Ett sådant hade bidragit till att överbrygga det tidsspänn som nu finns mellan förhistorien och de sekler som skildras så utförligt i boken. Författarna görs dock en del antaganden om medeltida förhållanden, men de är inte alltid trovärdiga. Jag ska här ta mig friheten att något justera och komplettera bilden av medeltidens Stensjö.

Stensjö kan först beläggas i skrift omkring 1351 då orten finns upptagen i en jordebok upprättad av arvingarna till Israel Birgersson, en bror till den heliga Birgitta. Orten heter då Stensö (*stensö*), vilket bör vara det ursprungliga namnet och efter ett förslag av Roeck Hansen möjligen syftar på en stenig höjd nordost om byklungan. Sagda jordebok är skriven på latin och anger två spanners säde (*semen ij modiorum*) i Stensjö. Det är inte givet hur uppgiften ska tolkas, men eftersom den står i en jordebok är det troligen avradens storlek som avses, det årliga arrendet. I boken om Stensjö (s. 46, 61) tolkas den i stället som det årliga *utsädet*, motsvarande mindre än ett halvt hektar. Jämför man med övriga enheter framgår dock att jordeboken i regel redovisar 12 eller 18 spanners säde, något som skulle tala för att Birger Israelsson bara ägde en liten del av Stensjö.

Av det kapitel där Wennersten behandlar torpen i Stensjö får man intrycket att sådana först tillkom på 1700-talet. I nämnda medeltida

jordbok redovisas emellertid en enhet med namnet *vesterwik* som bör vara identisk med Västervikstorpet. Dessutom omtalas *starrungxnaes* som av namnet att döma har legat vid sjön Stårningen. Möjligen är den nu försvunna orten identisk med Stårningsmåla. Kanske var dessa medeltida enheter inte torp under Stensjö, utan självständiga gårdar som efter att de ödelagts inkorporerades med Stensjös ägor.

En väl tilltagen åkerareal i medeltidens Stensjö och därtill några torp (eller ytterligare gårdar) passar bra med det intensivt hävdade kulturlandskap som framträtt genom pollenundersökningen. Småland var ett ljukt och folkrikt landskap redan under medeltiden. Kanske överträffades befolkningstalen före digerdöden 1350 först under 1700-talet, det sekel då hemmansklyvningarna påbörjades i Stensjö.

Alf Ericsson

Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för ekonomi, Avdelningen för agrarhistoria

Box 7013

750 07 Uppsala

alf.ericsson@ekon.slu.se

Metal Detecting and Archaeology. Eds Suzie Thomas & Peter G. Stone. International Centre for Cultural and Heritage Studies. Newcastle University. Woodbridge 2009. 234 pp. ISBN 978-1-84383-415-1.

The world is large and there are few archaeologists in it. Therefore, it is highly desirable that non-archaeologists collect artefacts and identify unknown sites, particularly when they do so without disturbing the stratigraphy. The farmer who hits a coin hoard with his plough, the ditch-digger who happens upon a bog find, both do archaeology a valuable service. But their potential benefit to the study of the past cannot compare with that of the metal detectorist. He (or more rarely she) works almost exclusively in thoroughly disturbed ploughsoil, is directly orientated toward the goal of finding interesting things, and works for free weekend after weekend, year after year. Archaeology will never command the resources it would take to get all

this work done by trained professionals. And despite their training, few professionals are half as good at metal detecting as the average amateur detectorist.

So a detectorist lifting a find out of the plough-soil is a very good thing. The problem is, of course, what he does next. Archaeologists wish that he would bag the find, put GPS coordinates on it and hand it over to the county museum. Not every detectorist does.

In the preface to the book under review here, a member of the House of Lords compares the UK's metal detecting issues to the conflict over fox hunting. Indeed, UK metal detecting is hard to understand without some idea of the class-based society of the British Isles. With fox hunting, the urban middle class fights a traditional pastime of the rural upper class and country folk. With metal detecting, the urban middle class fights a new pastime of the working class and country folk. In neither case would there be a problem without those snooty academics and their new-fangled agenda. Archaeology is less than 200 years old. Metal detecting in the UK is still largely governed by Treasure Trove legislation established in the 11th century.

On the other hand, archaeology has its fans in all social classes, and there are very few people who are not at all interested in the remains of the past if an archaeologist takes the time to talk to them and invites them to participate. This is one of the book's central themes: metal detectorists are here to stay, they present an enormous positive potential, and many (perhaps most) are happy to cooperate with archaeologists in a climate of mutual respect and trust.

The book's seventeen papers cover the situation in England, Wales, Scotland, Northern Ireland, Poland, South Africa and on historic battlefields in the United States. Overall they are infused with the friendly rapport that has grown in UK metal detecting through the 1997 establishment of the Portable Antiquities Scheme (finds.org.uk; introduced to this journal's readers in the volume for 2004, p. 304 f). The regional Finds Liaison Officers of the PAS are in continual contact with detectorists, and are clearly perceived to offer a valuable service thanks to their expertise and the fact that they only ask to see

finds, not keep them. It is strictly voluntary. And people are handing in enormous numbers of finds – including fieldwalked flint, pottery, tile and other materials that have nothing to do with metal detecting (see p. 72)! Before the PAS, these finds rarely became known to scholars.

The legal concept of Treasure once forced UK archaeologists to determine whether a given collection of precious metal items had been buried together with the intention of later retrieval, which had been seen by the Medieval law-makers as a form of tax evasion. But a 1996 improvement of the English law and an additional 2003 order now means that in practice, only two really glaring differences from the Swedish protection level remain.

1. Only some archaeological sites are “scheduled”, and only there does a metal detectorist need a permit from the authorities. Otherwise he only needs to make a deal with the landowner.
2. Single copper-alloy objects need not be handed in to the authorities unless it can be shown that several of them were once buried in one spot at the same time. The means that a detectorist can legally collect any number of single brooches, strap buckles and Roman bronze coins without informing anyone but the landowner.

In this context it may be worth pointing out that in Sweden it is legal to quietly keep or sell any singly-found ancient artefact not made of precious metals or copper alloy, e.g. a Viking Period sword or a Middle Neolithic battleaxe. On the other hand, all archaeological sites become “scheduled” the moment they are identified, for instance when one quartz chip is found. This latter type of site is known as *boplats utan synlig anläggning*, “settlement site without visible structures”. It is a bit of a conundrum, because when a farmer finds that single quartz chip in a field he may possibly be aware that it marks an archaeological site with automatic legal protection, but he is not legally obligated to alert anyone to its existence. Sites with copper-alloy objects are apparently more important.

The only real exceptions to the positive attitude among the book’s contributors are the Polish and South African writers. The former are

clearly extremely exasperated by the scale of looting and the under-funded heritage management system in their country. They lash out at any colleague who cooperates with amateurs under less than controlled circumstances. The South African contributor’s attitude to the metal detector seems close to holy dread, as if the machine were a frightening piece of contraband and could “destroy ethics”.

One quirk of technological history in the UK is that although the metal detector itself is a piece of sophisticated and often quite expensive electronics, the cheap handheld GPS navigator is still not part of the detectorist’s standard kit. The early adaptors of the 1970s who laid the groundwork for today’s detectorist subculture with its magazines and rallies are apparently no longer as quick on the uptake. Is the UK detectorist an old bloke in an anorak?

The book is eminently readable and will provide much food for thought among heritage managers, archaeological research scholars and metal detectorists. I have often wished that Sweden had Denmark’s metal detector legislation. (Archaeology is very lucky that Bornholm does not belong to Sweden.) Now I also wish that we had a Portable Antiquities Scheme, and that I might have the opportunity to work for it.

Martin Rundkvist

Ingall Pegelow, *Helgonlegender i ord och bild*. Carlsons Bokförlag, Stockholm 2006. 348 s. ISBN 91 7203 7768.

Författaren till denna vackra volym om helgonlegender är konsthistoriker med helgonens ikonografi som specialitet; hon var dessutom under många år redaktör för den skandinaviska specialtidningen på området, *ICO*. Hon har redan tidigare presenterat helgonlegender, men då i kortform. Hon skrev nämligen de flesta helgonartiklarna i Historiska museets *Medeltidens ABC*, vars första upplaga kom ut 1985. Nu har hon samlat en del sitt omfattande vetande på området i den bok det här är tal om. Men först något om en del av bakgrunden.

ATA, det Antikvarisk-topografiska arkivet

vid Riksantikvarieämbetet, förvarar bilder och dokument rörande svenska fornlämningar och föremål från svensk förhistoria, medeltid och nyare tid. Det var en gång myndigheten Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museums hjärta. Men sedan 1998 är Historiska museet en självständig myndighet, och bilder och kataloger är databaser tillgängliga på nätet, så arkivets roll är inte längre riktigt densamma.

På ATA finns bl.a. dokumentation av svensk kyrkokonst, med allt vad det innebär av bilder och föremål. En del är tecknat, men övervägande rör det sig om fotografier i svartvitt, som tillkommit från 1860-talet och framåt. På 1970-talet initierades ett projekt, det *Ikonografiska registret*, för att skapa ingångar till det väldiga materialet. Man inriktade sig på medeltiden, och det var inte bara bilder av ikonografiska motiv som helgon och bibliska scener som katalogiserades, utan också föremål som kalkar, patener och belysningsredskap. Under årens lopp var flera konsthistoriker verksamma i projektet, men den som arbetade mest med det var Ingalill Pegelow. Resultatet, efter många års arbete, är en lappkatalog med miniatyrbilder som från sökorden leder till bildmapparna i arkivet. I sin inledning framhåller hon att registret inte är helt fullständigt, men om det innebär att dokumentationen i ATA inte är fullständig eller att projektet inte nådde riktigt ända fram i genomgången av ATA:s bilder sägs inte; jag skulle tro att det är det förra som gäller.

Innan jag går över till boken vill jag filosofera litet över själva begreppet *legend*. Det är ju så att ordet är en form av latinets ord för läsa, *legere*, och helt enkelt betyder »som bör läsas», alltså texter som var uppbyggliga och anbefalldes till läsning. Av detta har blivit ett ord som på de flesta europeiska språk betyder berättelsen om ett helgons liv, men också »saga» i största allmänhet.

Pegelows bok är upplagd så att de flesta helgonen får ett uppslag med en presentation av helgonet och vad legenden berättar samt ett »porträtt» på vänstersidan, medan den motstående sidan upptar bilder av episoder ur helgonets legend. Vissa, som Maria, Paulus och några andra får en utförligare behandling och fler bilder. Boken är rikt illustrerad, framför allt

med färgbilder av helgon i svenska kalkmålningar och altarskåp, mestadels utomordentliga bilder tagna av Lennart Karlsson och författaren själv. Ibland har bilderna hämtats från andra länder, som t.ex. av Ansgar, där det mig veterligen inte finns någon bild bevarad i Sverige (med undantag för en biskopsbild i Tortuna som Pegelow för fram som tänkbar Ansgarsbild). Dessa bilder kompletteras av bilder ur den rika skatt som senmedeltidens träsnitt utgör, de flesta ur olika upplagor av Jacobus de Voragine *Legenda aurea* från 1200-talet, men också s.k. ettbladstryck. Men det är inte bara bilder från kyrkvägar och altarskåp som återges, utan också från textilier, kyrkklockor etc. Så är t.ex. sju av de nio anförda bilderna av Sankta Lucia broderier på mässshakar och korkåpor.

Boken har 120 uppslagsord som behandlar helgon eller heliga personer. Pegelow tar inte bara upp normalformen av namnet utan även de i vissa fall för en svensk läsare förvirrande franska namnformerna som Éloi för Eligius, Gilles för Egidius, Denis för Dionysius och Léger för Leodegarius. Pegelow nämner också i vilka svenska stift varje helgon firades och om det finns relikier omtalade i Sverige, huruvida helgonet anropades i något särskilt syfte samt hur helgonet brukade framställas. Vissa har uppenbarligen, trots att de firats den svenska medeltida liturgin, sällan avbildats, vilket rimligen avspeglar att deras kult inte varit särskilt starkt förankrad i Sverige. Det omvända förhållandet finns också, d.v.s. helgon har avbildats i målningar och skulpturer och alltså vördats, fastän de inte firats i de svenska stiftet. Bernardinus av Siena firades t.ex. inte i stiftet men däremot hos franciskanerna.

Ett faktum visar en intressant nutida dold koppling till de medeltida helgonen – namnlängden i dagens almanacka, som daterar sig från 2001. Fram till 1901 var namnlängden i det närmaste oförändrad i förhållande till de medeltida kalendrarna. Nästan femhundra år efter reformationen finns ändå fortfarande ca 80 namn på helgon och personer i bibeln kvar på samma datum som i medeltida kalendarier! Tidigare fanns också en större bibelkunskap hos gemene man, vilket gjorde att man t.ex. visste vad »Petri fäng.» innebar (1 augusti, *ad vincula*

Petri, d.v.s. Petrus kastas i bojer); i dag har det blivit Per.

Legenderna återges i de flesta fall efter *Legenda aurea*, men för helgon som tillkom efter legendsamlingen har Pegelow andra källor – som tyvärr inte anges. Antagligen skulle då ramen för uppläggningsen med en text sida per helgon ha sprängts. Den omfattande litteraturförteckningen ger dock en möjlighet att gå vidare.

Boken avslutas med en katalog över helgonen och var de förekommer. Katalogen upptar inte exakt samma ingångsord som de 120 helgonartiklarna, eftersom Pegelow uppenbarligen här har följt Ikonografiska registrets uppläggning med uppslagsord som »Apostlakollegiet» och »kyrkofäderna». Här uppräknas vilka kyrkor resp. helgon varit skyddshelgon för, altarringar, uppgifter om relikier och relikskrin och i vilka kyrkor helgonet är eller har varit framställt. Bildförekomsten är naturligtvis uppställd alfabetiskt i sockenordning, och man får här redan optiskt en uppfattning om frekvensen: kataloguppgiften om jungfru Maria upptar t.ex. nästan tio spalter om 55 rader (alltså närmare 550 belägg), Paulus upptar nästan sex spalter (fler än 300 belägg), och Petrus nästan åtta (närmare 450 belägg). När man tittar på Ikonografiska registrets katalogkort på ATA får man ytterligare en aspekt: socknarna är där sorterade landskapsvis, så att man dessutom snabbt får en uppfattning om frekvensen per landskap. Men man får i boken ändå en tydlig bild av i vilken utsträckning olika helgon avbildats och alltså en uppfattning om deras betydelse i Sverige. Och även om det finns enstaka framställningar av helgon som inte tagits med här, t.ex. på nattvardskalkar och silverskedar (ett marginellt antal), och vi måste räkna med att många målningssviter, skulpturer och altarskåp försvunnit, måste det som Pegelow förtecknat räknas som ett representativt material.

Pegelows urval av helgon har nog främst styrts av vilka som avbildats och alltså haft störst betydelse inom det område som nu är Sverige. Jag kan inte komma på något viktigt som valts bort utom att jag saknar De tre vise männen, som ju avbildats i flesta framställningar av Jesu liv, och vars namn (som tilldelades dem under

medeltiden) Caspar, Melchior och Balthasar ansågs ontavvärande; de bör alltså i folkligt medvetande ha haft en stor betydelse. Och under Kristoffer saknar jag en uppgift om det som jag tror var oerhört viktigt för förekomsten av hans bild: föreställningen att hade man sett hans bild en dag skulle man den dagen inte dö en plötslig död utan syndaförlåtelse – bland det mest fruktansvärda man kunde tänka sig. Därför var Kristoffersbilderna ofta stora och anbragta på en synlig plats; Pegelow tar upp ca 100 belägg.

Ingalill Pegelow säger blygsamt i förordet att hon skrivit boken för eget bruk, men vi är många som kommer att ha stor nytta av den; den kommer att vara ett standardverk på området. Man är tacksam för att hon skrivit den och gjort sitt vetande tillgängligt för en större krets. Och man är tacksam för att förlag och fonder har satsat för att förse boken med ett så praktfullt bildmaterial.

Göran Tegnér

Gravfeltet på Gulli. E18-projektet Vestfold 1. Ed. Lars Erik Gjerpe. Varia 60. Fornminnesseksjonen, Kulturhistorisk museum. Oslo 2005. ISBN 82-8084-025-7. 174 pp.

Say “boat inhumation cemetery” to a Swedish archaeologist, and chances are she will think of Uppland and the Vendel Period. But most of the world’s boat inhumation cemeteries are in fact in Norway and date from the Viking Period. This book reports on one at Gulli in Vestfold that was excavated in 2003–04.

In 1993, Lars Forseth counted only 324 excavated Viking Period graves of any kind in Vestfold excepting Kaupang. Many of them are known only at an early and poor documentation level. With its twenty well-furnished and meticulously documented burials, Gulli thus becomes an instant classical site. Eight were boat graves, three chamber graves and four non-chamber inhumations with a horse platform at the foot end. Very little bone survived in the gravel of the cemetery ridge.

Like at Valsgårde in Uppland and Skamby in Östergötland the graves were laid out in rows

along a ridge top, all boats orientated perpendicularly to the ridge. But at Gulli the graves lined up in double ranks along either side of a pre-existing road. Most of the graves had been covered with mounds of which only their ring ditches had survived ploughing. 36 ring ditches were identified in the stripped areas. The cemetery was found thanks to them being visible as cropmarks. Considerable parts of the cemetery had been destroyed by, or remain under, a highway and a farm.

Seven graves showed clear evidence of looting, expertly directed at the upper body of the deceased as is seen so often e.g. in Viking Period inhumations on Gotland. There the looters were most active in the 19th century and motivated by the trade in antiques. But at Gulli the best-dated case is shown by a superimposed radiocarbon-dated hearth to have taken place no later than 1440. Since the hearth would be very unlikely to have ended up on top of the looter's pit by chance, it appears that we are looking at institutionalised Late Medieval *haugbrot*. There is little in the graves that would have represented any pecuniary or practical value to a 15th century farmer, and he left most of the grave furnishings in place. Lars Erik Gjerpe thus suggests that he may primarily have been interested in skulls, which makes the people involved look strange indeed.

The ploughsoil was metal-detected before excavation, but not a single relevant find was made. This suggests that the time invested and/or the expertise of the personnel involved were insuffi-

cient. After all, that soil contained the furnishings of tens of ploughed-out burials: the reason that so many ring ditches yielded no burial is most likely that they had once held cremation layers which were obliterated by agriculture.

Among the grave finds is bronze jewellery, bead sets, weaponry, entire tool chests, horse gear and personal trinkets. A frustrating weakness in the presentation of the finds is that many were classified before conservation. This makes for a lot of unidentified and unillustrated iron objects. But note that the book's preface is dated little more than a year after the excavation closed. Such timely publication is highly commendable indeed.

In addition to L.E. Gjerpe's main text, Magne Samdahl's well-argued chapter on the Gulli boats forms a brilliant primer for anyone who finds themselves in the position to excavate and document a boat inhumation and needs to understand what they are seeing. Excellent work. As shown by priceless photographs, the team even brought a replica of a similar little boat from the Gokstad ship barrow onto the site and put it next to the boat grave they were working on to really understand what they were doing!

Congratulations are due to the Gulli team on an excellent fieldwork campaign and a high-quality publication, speedily delivered. All friends of boat burial and Viking Period burial in general will find much to learn and love in this book.

Martin Rundkvist